

HUIZINGA KRÍZIS-KÖNYVE.

Ami lényegeset a mai világkrízisről mondani lehetett, elmondták s ezen a téren már csak kisebb-nagyobb összefoglalások vagy újabb részletperspektívák számára maradt hely. A természettudományok válságát csaknem teljesen fölfedték Planck, Driesch, Dacqué, Eddington, Jeans és mások művei. Nyilvánvalóvá lett, hogy amit a háború előtt még meg nem ingathatóan örök valóságnak tartottak, egy neme a naiv mithológiának. Ma még tovább mentek és többen kétségbevonták azt is, hogy a tudományossággal meg lehet közelíteni a valóságot. Hiszen a tudománynak csak «elvont részvalósággal» van dolga és a világgal, mint egészszel nem foglalkozik. Még ennél is több: a tudományos szellem, ahogy Bergyajev mondja, «az embert a valóságos létből ki is tépheti, tudatát kiszáríthatja . . . a tudomány azon alapszik, hogy az embert a valóságos élettől elidegenítse», mert emberen kívüli, általános szempontokat vesz fel. A modern morál válságáról nagy, könyvtárra menő munkák beszélnek. A kor kulturális fordulópontjának természetét eléggé felfedte Spengler és Frobenius kultúrmorfológiája. Hogy mi az, ami a válságot felidézi, arról Ortega, Keyserling és Evola szól kimerítően. A krízist történeti szempontból éppen elegen tárgyalták Nietzsche, sőt Burckhardt már a múlt század eleje, sőt Rousseau és Montesquieu óta. A politikai válságról szól a Pannwitz kitűnő könyve, Spengler utolsó műve és a többi között Salter, a Népszövetség főtitkára is több könyvben és tanulmányban. A gazdasági krízis irodalma éppoly beláthatatlan, mint a morális krízisé. Ehhez még részletkérdések, mint: a nevelés, a család, a magánélet, a nemek, a művészetek stb. válságaival foglalkozó művek végtelen sora. De a válságot az ember csak akkor látja meg a maga valóságos mivoltában, ha valamennyit egyszerre látja és pedig teljes mélységében. Mi ez a mélység? Az, hogy a tudós, ezúttal nem a reá jellemző józansággal, hanem

éppen saajátságos elvakultsággal csak is és egyedül tudományának megújításától vár eredményt, a szociológus a társadalom új egyensúlyától. Mindegyik a maga területén látja a krízis igazi okát és középpontját. A másik területét nemcsak hogy nem látja, de nem is akarja látni, sőt tiltakozik ellene. Vakon, korlátoltan hisz a magáéban. Jól látni ezt akkor, ha egy politikust egy moralista meg akar győzni arról: a morál krízise oka minden egyébnek; vagy talán meg lehet győzni egy közgazdászt arról, hogy ne a termelés és fogyasztás helytelen elosztásában lássa a válság okát? Ez a jelenség nem annak eredménye, hogy az egyes tudományok, a politika, gazdaság képviselői korlátozottabbak. Nem: ma az ember, a gondolkozó, a tudós, a szociológus az egész világválságot a saját területén elmélyítve látja, mint történeti szükségszerűséget, aminek ott nála is feltétlenül el kellett következnie, látja, mint az előzmények kérélhetetlen eredményét — mint végzetet. De még mélyebben. A tudós tudományához, a közgazdász gazdaságtanához ma nem meggyőződésével, racionális meggondolásával, logikus józansággal ragaszkodik, hanem a fanatizmus egy nemével és olyasvalamihez, mint ami az egyedüli mód arra, hogy a válságon az emberiséget átsegítse. Amihez a tudós vagy közgazdász, vagy politikus, vagy moralista ragaszkodik, az már ebben a stádiumban nem politika, gazdaság, morál lesz, hanem ennél sokkalta több: tudomány, mint vallás — gazdaság, mint vallás —, politika, mint vallás. Azért várják onnan és csakis onnan a segítséget, a megoldást, mert ez sokkalta több, mint puszta szellemi megoldás, megváltás ez, vallásos természetű fordulat. Itt lepleződik le a mai krízis igazi természete. Tudományok és politika és szociológia és gazdaság, minél jobban elmélyültek, annál inkább lettek a vallás egy nemévé. Oly szellemiségekké alakultak át, amelyek az emberiséget képesek «megváltani». A tudósok, akik tudományuktól nagy fordulatot várnak, éppen olyan megváltásban hisznek, mint a szociális vagy gazdasági, vagy morális elméletek hirdetői. Egyik sem áll pozitív talajon, mindegyik vallássá mélyült megváltást hirdet. Nietzsche után Mereskovszkij volt az első, aki rámutatott arra, hogy a modern társadalmi mozgalmak (bolsevizmus, burzsoázia, anarchizmus) háttere tulajdonképen vallásos. Utána Ortega,

majd Keyserling, Evola, Bergyajev és mások e kérdést egészében felfedték. Azóta kétség sem lehet afelől, hogy mi a mai krízis valódi természete. A vallásos válságba jutott ember válságos problematikáját az egyes szellemiségekbe, tudományokba, politikába csak kivetíti. De a megoldás nem itt van, vagy ott, vagy amott. A megoldás, ahogy a krízis természete is, csak válságos lehet, a válság az egész emberiség sorsára kiterjed. Így kellett a modern embernek felébrednie arra, hogy az emberi sors csak transzcendens perspektívában érthető meg: így lett az egész kríziskérdés metafizika.

Ha az ember ezzel a tudattal olvassa el Huizinga hollandi történetíró könyvét, amely «Im Schatten von Morgen. Eine Diagnose des kulturellen Leidens unserer Zeit» cím alatt rövid idő alatt rendkívüli módon elterjedt, természetesen először nem azt fogja keresni, hogy mit mond a válságról, hanem azt, hogy milyen metafizikai alapon áll. Ezt az alapot, saját szavaival élve, abban lehet látni, hogy szembeállítja a mythost és a logost. A mai kor bajának magva, szerinte, az, hogy a logos letűnik és a mythos tör elő. Mit ért mythos alatt? Körülbelül azt, amit Georges Sorel nagy művében («Réflexions sur la violence») oly érdekes módon ábrázolt: határozatlan, sokértelmű, megfoghatatlan és sokértelmű valamit, ami talán inkább hangzat, mint kép, mert elmosódó és nem az a fontos benne, hogy mi a határa, hanem hogy milyen érzelmeket kelt, sőt ösztönöz. A mythos az a valami, amit a tömeg is ért, sőt ez az egyedüli, amit a tömeg megért. Így mondaná ezt Le Bon, akinek a tömeg intelligenciájáról írt fejezetei Sorel koncepcióján erősen érezhetők. Még előbb-ről véve: a mythos az, amit Goethe «Idol»-nak nevezett: «minden tévedés a világon ilyen idola műve . . . ahol a valósággal való ellentmondásra akadtam, vagy az igazsággal szemben makacsságot tapasztaltam, a háttérben mindig idolát találtam». De ez végeredményben nem más, mint amit Leibniz a «zavaros», a «tisztátalan» lelkiállapotának nevezett, vagyis ez Bacon «eidolos»-a. És itt lepleződik le ennek a koncepciónak valódi arca: a mythost így és ilyen módon a racionalista gondolja el: zavarosnak, tévedések okának, az igazság útjában állónak, ami akadály a valóság szemléletének, amibe mindenki azt érzi és gondolja bele, amit akar. Ez a tömegpszichológia jellegzetes eleme.

A mythosról a racionalistának ilyen képet kell alkotnia, mert az fogalmakkal soha meg nem fogható. Huizinga a mythosszal szembeállítja a logost, ami természetesen a tiszta, a határolt és átlátszó. Persze, ha az ember túlmegy azon a kedvező beállításon, amit a szerző e szónak ad és megnézi, hogy mi rejtezik benne, itt sem fog kevesebb zavart tapasztalni. Mit jelent a logos attól kezdve, hogy Hérakleitosnál először fellép, hogy többértelmű már ott is, hogyan válik mindig többértelművé az antik filozófiában, a gnóosztikusoknál, az egyházatyáknál, az újplatonistáknál, a skolasztikában és azóta (L. Aall, Anathon: Geschichte der Logosidee.) Ami az elmosódottságot illeti, a logos nem kevésbé az, mint a mythos. A szembeállításból az tűnik ki, hogy Huizinga a logikus gondolkozást a mythikus elé helyezi. Huizinga racionalista. Álláspontját ismerve most már tudni lehet, hogy milyen lesz az a kép, amit a mai világról fest, mit vesz észre, mit emel ki, mit tart fontosnak és mik a problémái.

Azzal, hogy az emberiség gondolkozása ma nem logikus, hanem mythikus, vagyis, hogy az emberiség nagy része nem tiszta, világos, élesen határolt fogalmakban, hanem elmosódó, zavaros, formátlan, hangzatszerű képekben gondolkodik, együttjár először is az, hogy a korszellemet nem a logikus, művelt, higgadt, fensőbbes ember (elit) irányítja, hanem a tömeglény. És ezzel szükségképpen együtt jár az, hogy a korszellem barbarizálódik. A barbarizmus Huizinga meghatározása szerint: «az a kultúrfolyamat, amelyben az elért magas értékű szellemi szituációt fokozatosan alacsonyrendű tartalmi elemek árasztják és nyomják el». Ez az az ismert tény, amit Rathenau («Von kommenden Dingen») és Ortega («Rebellion de las masas») és Keyserling («Südamerikamsche Meditationen») és «Révplution mondiale») és Evola («Rivolta contro il mondo moderno») dolgoztak ki. Itt azonban a továbbiakra vonatkozóan döntő megkülönböztetést kell tenni. A barbarizmus, vagy ahogy Rathenau meghatározta: a «vertikale Einfall der Barbarei», a barbárság alulról, az alsó néposztályok betörése, a demokrácia, majd proletarizmus térhódítása az állam vezetésben, morálban, művészetben, életrendben, egészen más kultúrhelyzetet teremt. A legnevezetesebb ezek közül az, amit Huizinga puerilizmusnak nevez.

A puerilizmus az a jelenség, amikor «a társadalom ahelyett, hogy a gyermeket férfivá nevelné és érlelné, saját maga is éretlen magatartást vesz fel.» A társadalom ezt az utat választja arra, hogy megfiatalodjék: a kamaszokba sülyed vissza. Ezt a kultúra minden területén kézzelfoghatóan tapasztalni lehet attól kezdve, hogy egy óceángözös első útja, egy híres repülő megjelenése, egy maharadzsa látogatása alkalmával a bábész tömegek milyen masszája indul meg s tanúsít olyan viselkedést, mint a falusi suhanc, amikor a templom mellett a cirkusz a sátrat felállítja, egészen addig, hogy a fontos állami, társadalmi, adminisztrációs, egyházi, politikai pozíciók nagy részét is csaknem az egész világon éretlen tacsók szellemi színvonalán álló emberek töltik be. De a viselkedésben nem is ez a jellegzetes. Mert az ok az, hogy ez a kamasszá lett ember bábulatosan büszke éretlenségére, sokkal büszkébb, mint a kultúrember bármilyen alkotására. Ortega a «senorito satisfecho — az elégedett fiatalúr»-ról írt tanulmányában kitűnően megmutatja a puerilizmus lényegét. A húsz-harminc éves ifjak beülnek egy káprázatos örökségbe: biztosság, kényelem, kultúra, élvezetek és mindazt, amit ezer évek emberisége hősie erőfeszítéssel létrehozott, úgy élvezi, mintha mindez neki készült volna. Már nem épít tovább, nincsenek találmányeszméi, bánja is ő, hogy az államszervezetet javítani kellene, beül autójába, szivarozik, homespunba öltözik, villany öngyújtót használ, telefonál, van fürdőszobája, újságot olvas és a színházba megy, — mert ez neki a kultúra. A neander-völgyi azért pattintotta le a követ, hogy neki zsebkése legyen. Meg van elégedve. A bornírt léhaságnak oly fokán áll, amilyent a világtörténetíró el sem tudott képzelni. A puerilizmus az, amikor valaki az emberiség kultúrtökéjét már nem fejleszti tovább, hanem emészteni kezdi, elhasználja, anélkül, hogy benne a produktivitás gondolata felébredne. Ez a suhanc lelkiállapota, akiben még nem mozdult meg a teremtés. De ez az, amiben nem is fog megmozdulni soha. Az elégedett fiatalúr kezén a sokezer éves kultúra elsikkad és elfecsérlődik. Az emberiség többsége ma ebben a puerilis helyzetben él, nem a kultúra továbbnövésztésének, hanem elhasználatának atmoszférája veszi körül. Eltékozolja azt, amit az emberiség alkotott. Nem tudja, hogy a kultúra, mint minden életjelenség, vagy nő, vagy sorvad. Stagnálás

nincs. És mihelyt nem növelik, azonnal sorvadni kezd. Ez a mai tömeg beállítása a kultúrával szemben.

De éppen itt van az a pont, ahol egy új megállapítás bevezetésére nyílik alkalom, sőt, ami szükségessé teszi azt, hogy ezt a kultürelémzési folyamatot ne nevezzük többé barbarizmusnak. Hiszen Rathenau és Ortega sohasem is nevezték annak, ők csak az alacsonyrendűek vertikális betöréséről beszéltek. Az, ami ma a kultúra feloldásában folyik, nem barbarizmus, már csak azért sem, mert a barbár, ha le is rombolja a magasabb civilizációt, valamit mindig hoz: nyers életerőt. A mai tömegfeltörés esetében ilyesmiről szó sem lehet. Ez a lázadás tisztán démonikus, amelynek tendenciája az elemésztés, a felörlés, a nagy értékek elhasználása. Hiszen a tömegmozgató elem sem az eddigi kultúr szinten való túlelmesztés, hanem az irigység, a ressentiment. S ezért a barbarizmus helyett a mai kultúr stádium meghatározására sokkal jobb, ha azt a kifejezést használjuk, amit Diesel, aki több kitűnő könyvet írt a válságról (különösen: «Der Weg duch das Wirrsal»), ajánl s ez a: «Verlarvung». Ez az a kultúr stádium, amelyben minden kultúr jelenésnek megvan a tendenciája arra, hogy valami másnak az alakját vegye fel: — a teljes megzavarodás, a lárvás állapot, amiben éppen minden nem az, ami. A tömeg nem barbár, hanem a formátlanágnak és elpuhultágnak eddig soha nem látott fokán álló ressentiment-al telt massa, az elit nem vezető, hanem páholyban, élettávolságban ülő szemlélő. Keyserling ír a gonosztevőnek a politikába való betöréséről, Faguet az általános kontárságról. Az államkormányzat is lárva, a bürokrácia, a hivatalnokuralom lárvája. A kapitalizmus és szocializmus is az: a teljesen felbomlott, atomindividualizmus lárvája. Hogy ez a kívülről mechanikusan szilárdnak és keménynek, durvának, barbárnak látszó állapot belül milyen alakatlan és sárszerű, azt sehol sem lehet jobban látni, mint a nagyvárosokban, ahol külsőleg az ember absztraktul határoltnak látszik, de maga az ember szétfolyó, lágy, elomló, ki minden befolyásnak enged. A mai ember cinikus álarca mögött tehetetlenül iszapos. Maga a kultúra is ilyen álarccá lett, amely mögött a továbbkötésre való teljes és tökéletes képtelenség lapul meg. És végül ez az oka annak is, amit a «második garnitúra előretörésének» lehet nevezni: hogy

a társadalom fontos helyeit a hely betöltésére teljesen alkalmatlanok töltik be, mialatt az arra hivatottakat kijátsszák, elnyomják s így azoknak élete elégedetlenségben és terméketlen lázadásban morzsolódik fel. Krízis a világtörténet folyamán volt igen sok. Mert mi a krízis? — amikor az ember, vagy emberiség az érésben megáll, az új stádiumba átlépni nem mer, nem akar, nem tud, akkor mindig krízisbe kerül. Ez csak akkor oldódik fel, ha az ember a kritikus ponton átlendült (katharsis) és nyitva áll az új életstádium számára. Krízis tehát a fejlődési fok előtt való megállás, vagyis a növekedés megakadályozása. Ezzel azonban nem jár együtt mindig a lárvás állapot. Ez csak akkor lép fel, amikor a növekedés megakadályozása állandósul, a megállás, az érési foktól való visszariadás életrenddé lesz. Ekkor szükségképpen a társadalom, állam, morál, szokás, életrend ellárvásodik. Ehhez a barbarizmusnak semmi köze sincs.

Huizinga racionális gondolkozása a tényeknek ezt az összefüggését csak érinti. Bár a kultúrtörténet követelményeiről írt művében («Wege der Kulturgeschichte») nélkülözhetetlennek mondja a kultúrmorfológiai szemléletet, vagyis azt, hogy a történetíró és társadalomkutató élő alakot keressen, a világfolyamatot a maga organikus formájában fogja fel, bár nagy történeti könyvében («Herbst des Mittelalters») ezt a szemléletet keresztül is vitte, a mai korra vonatkozóan nem tudta érvényesíteni, mert hiszen a mythikus és logikus gondolkozás szembeállítására végeredményben a mai korról semmi lényegeset nem mond. Meg kell elégedni a részletmegfigyelésekkel. Ezeknek a részletmegfigyeléseknek egyik legfontosabbja az a fejezet, amelyik a visszatérésekről beszél. A mai világ visszatérésvágyakkal van tele. Vissza a boldog békeidőbe, vissza a középkorba, az ókorba, a primitivizmushoz, vissza a kereszténységhez stb. A vágy oka természetesen ama jövőtől való rettegés, amely a tömegben nem annyira veszedelmes, de annál veszedelmesebb, ha a vezetőknél jelentkezik. Ilyesmit a világtörténet nem ismer, — nem lehet visszafordulni. «Wir können nicht zurück, wir müssen da hindurch!» — mondja. Semmiféle régebbi életformát újra fel nem vehetünk, bele kell mennünk az újba, akár akarunk, akár nem. Ez a kijelentés nála éppoly szigorú, csaknem fenyegető, mint az, amikor arról beszél, hogy az erkölcsi süllyedés a jelenkorban

nem annyira a színvonal alacsonyságában nyilatkozik meg, mint inkább abban, hogy destruálták az erkölcsi normákat. Ennek az éle éppen úgy a mai társadalom vezetői ellen irányul, éppen úgy, mint a legsúlyosabb, amit «Az állam az állam farkasa» című fejezetben mond ki. Huizinga kritikájának éle, nem úgy, mint Ortegaé, aki a tömegeket bírálja, nem úgy, mint Keyserlingé, aki a világfolyamatot vizsgálja, főképpen az emberiség vezetői ellen irányul. Különösen az utóbbi részben válik ez nyilvánvalóvá, amikor kitűnik, hogy régebben sem volt az állam és társadalomvezetés hibátlan, de a vezetők mindenkor tiszteletben tartották «az állam»-ot. A mai vezetés éppen szembenáll ezzel az «állam»-mal. Így támad az a paradox helyzet, hogy ma az állam legnagyobb ellenségei tulajdonképpen az állam vezetői. A destrukció felülről történik. Ez államban, társadalomban, egyházban, községekben teljesen egyformán így van: a vezetők azok, akik az állam, az egyház, a társadalom, a község «farkasai», lerombolói annak, aminek megőrzésére hivatottak, sőt, amit látszólag őriznek. A paradoxon az, hogy az, aki ma konzervátornak látszik, az éppen a destruktor s így a vezetők, ha nem is okai a krízisnek, de feltétlenül akadályai annak, hogy az emberiség a krízisből kiemelkedhessek. Ez kétségkívül forradalmi álláspont, amit Huizinga sehol sem tagad. Nem tagad pedig azért, mert ez a forradalmiság éppoly látszat, mint az, hogy a vezetők konzervátorok. A valóság az, hogy a vezetők, destruálják a társadalmat és az, hogy ez a forradalmi álláspont, amely destruálni látszik, éppen az, amelyik az «állam», a «társadalom» szolgálatában áll. Végül is ez az a szellem, amit ma az igazságtudattal, sőt az igazságszenvedéllyel rendelkező embernek ma vallania kell. A «wir müssen hindurch» nem egyéb, mint amit Grisebach így fej ki a jelenkorról írt nagyszerű könyvében: «Unausweichlichkeiten der Zukunft» — a jövő elől nem lehet kitérni, vagyis, hogy afelé az igazságtudat felé, amit Huizinga képvisel, az emberiségnek, főképpen a vezetőknek az áttörést meg kell tenni. Amíg ez nem történik meg, addig a krízis csak súlyosodni fog. A válság mindig nehezebb lesz és minél inkább elodázzák a teljes valóság felismerését, annál súlyosabb helyzet áll elő. Egészen addig, amíg az áttörés nagy katharsis alakjában megtörténik. Ez tulajdonképpen minden, amit a krízisről mondani lehet, mert Huizinga

is, mint a krízis többi komoly szemlélője mindennemű találgatást elutasít. A jövő nemcsak megismerhetetlen, hanem éppen alapvető hibát követ el, az, aki meg akarja ismerni. «Az ember mindaddig, mondja Grisebach, amíg abban a hitben, hogy a jövő megismerhető, ki akarja számítani, tulajdonképpen kitér előle.» A jövő legfőbb tulajdonsága, hogy kifürkészhetetlen. Ami a fontos, az nem a számítás, hanem a magatartás: a tiszta fő, az éles szem, a könyörtelen kritika, vagyis: az igazságszenvedély.

Hamvas Béla.